

Bagadus

Lohkkanmáhttuiskamii

LOHKANMÁHTTUISKAMIS leat:

- Bagadus
- Ohppiid gihpa
- Ohppiid gihpa stávvaljuokkimin
- Noterengihpa
- Analysa- ja doaibmaskovvi

Álgosátni

Mii leat jorgalan ja heivehan *Arbeidsprøven* nammasaš barggu sámegillii ja lea dan gohčodan *Lohkanmáhttuiskan*. Go sámegielas eai leat fágatearpmat nu sajáiduvvan, de leat válljen geavahit juolgenohtaid vai geavaheddjit oidnet guđe tearpmaide vástidit dárogielas.

Lohkanmáhttuiskama sáhtta geavahit ovttaskas oahppi iskat jus orru leamen dárbu oahppái ráhkadit heivehuvvon oahppodagaldaga.¹

Mii sávvát ahte sii, geain lea ovddasvástádus heivehit oahpahusa daid ohppiide geain leat lohkan- ja čállinváttisvuodát, atnet ávkki dán gihppagis. Leat hui giitevaččat jus oažžut ruovttoluotta dieđuid dán gihppaga birra (samisktp@statped.no).

Sámediggi, Davvinorgga gealboguovddáš ja Sámi erenoamášpedagogalaš doarjalus leat resurssaid juolludemiin dahkan vejolažžan čađahit dán prošeavtta.

Prošeaktajoavku giitá Bredtvet kompetansesentera go lea diktán min geavahit *Arbeidsprøven* vuodđoávdnasiid ja earenoamaš giitosat May-Britt Monsrudii ja Jørgen Frostii bagadallama ja buriid fágalaš rávvagiid ovddas.

Áltá/Guovdageaidnu geassemánus 2006.

Anne Dagmar Biti Mikalsen, Tor Persen ja Kirsten Wirkola

¹ oahppodagaldat - undervisningsopplegg

Álggahus:

Ollu skuvllat leat fievrridan rutiinnaid ja geavahit iešguðetlágán luohkkákártengeahcččalemiid. Daid háviid go joavkogeahcččaleamit čájehit ahte ovttaskas oahppis leat váttisvuoðat, de lea mángga háve dárbu mannat viidáseappot ja kártet dan ovttaskas oahppi. Lohkanmáhttuiskan sáhtta geavahuvvot individuála geahcččaleapmái daidda ohppiide geain lea dárbu heivehuvvon oahppodagaldahkii nu ahte sii jovdet viidáseappot iežaset čállinovdáneamis.

Mii oaidnit čálagielalaš ovdáneami joatkan hállangiela ovdáneamis. Hállangiela ovdáneapmi lea vuoðđun čálalaš ovdáneapmái. Dás oaivvildat ahte mánát geain lea buorre njálmmálaš giella, dábálaččat bohtet johtileappot johtui lohkan- ja čállinproseassain. Nuppe dáfus, de ii oaččo mánná geas lea fuonet gielalaš vuoðđu, seamma veahki bohtit johtui lohkan- ja čállinproseassain.

Lohkanmáhttuiskamis leat mii váldán mielde bargguid maid mii navdit leat guovddážis go áigut árvvoštallat ohppiid lohkan- ja čállingálggaid². Lea dárbbaslaš árvvoštallat ohppiid dábálaš gielalaš lohkanálggaid, danne go lohkama vuoðđu lea giella ja gulahallan. Lohkanálggaidovdáneapmi lea maiddái dan duohken ahte iežas dan giela sáhtta fokuseret ja gieðahallat iešguðet dásis. Danne mis leat oassegeahcččaleamit gos ohppiid návccat³ gieðahallat gielalaš detaljjaid lohkama ja čállinma vuolde, kártejuvvojit. Lea maiddái deatalaš ahte geahcččaleaddji (GL) kártema vuolde lea várveš⁴ mo oahppi bargá geahcččalandilálašvuoðas. Dása guoská strátégijaid plánen ja dárkkisteapmi, iniciatiiva, gierdevašvuohta, luodnu jna.

Barggu vuolde sáhtta fidnet guovttelágán dieđuid fágalaš dásis:

Vuosttažettiin sáhtta gávdnat oahppi dálá hálddašandási. Dat leat deatalaš gávdnan dihtii gos oahpahusain sáhtta álgit. Nuppádassii sáhtta gávdnat guðelágán doarjaga oahppi dárbbas vai joavdá viidáseappot iežas ovdánemiin. Dát dahkkojuvvo go veahkeha oahppi dassá go ieš hálddaš barggu. Go lea diðolaš⁵ mo veahkeha oahppi,

² gálga - ferdighet

³ nákca - evne

⁴ várveš - oppmerksom

⁵ diðolaš - bevisst

de lea GL:s vejolašvuohta válddahallat⁶ dan oahpu mii galgá veahkehit oahppi iežas viidáseappo ovdáneamis. Nie sáhtta Lohkkanmáhttuiskan šaddat reaidun *dynamalaš kártemii*.

Lohkkanmáhttuiskan lea nubbi oassi bargoproseassas mii álggahuvvui ovttasbargguin Bredtvet kompetansesenter dysleksiijaossodaga ja Institutt for spesialpedagogikk (ISP) klinalaš ossodaga gaskka. Álgooasi proseassas lei ovdánahttit hui stuorra geahččalančoakkáldaga kárten dihtii ohppiid geain ledje stuora lohkan- ja čállinváttisvuođat. ISP:s lei Bente E. Hagtvet ja Sol A. H. Lyster mielde. Bredtvetas oassálaste earret dat geat leat namahuvvon dás vuolábealde maidđái Håkon Askeland, Bjørg Gallefoss ja Gerd Skappel. Diet stuorát iskanmánuala ii leat vel gárvvís.

Lohkkanmáhttuiskan, mii lea álkiduvvon ja ođđasit redigerejuvvon dan álgo iskanmánualas, lea čađaáiggi rievdadeami vuolde. Mii oahppat go deaivat ođđa ohppiid ja go deaivat kollegaid iežamet kurssain. Nana dutkanárja⁷ dán suorggis dagaha maidđái dađistaga dárbbu ođđasit oaidnit ja nyanseret dán barggu. Dánne dát ii leat loahppa veršuvdna.

Bredtvet, njukčamánu 2001

Knut Erik Duna, Jørgen Frost, Oddhild Godøy ja May-Britt Monsrud

⁶ válddahallat - beskrive

⁷ dutkanárja - forskningsinnsats

1 Guldalanáddejupmi

Dán barggu ulbmil lea oažžut gova oahppi oppalaš⁸ giellaáddejumis. Geahččaleami sáhtta buohtastahttit 12. geahččalemiin *Giellaáddejupmi*, jus lohkanadássi⁹ heive.

Oahppi bájuha¹⁰ mitalusa maid geahččaleaddji lohka.

Bagadus: Geahča noterengihppaga. Bádde maid oahppi mitala. GL notere oahppi bájuheami¹¹. Go oahppi lea mitalan (vaikko vel doarjagiin), de vástida gažaldagaid sisdoalu birra noterengihppagis.

Árvvoštallan (buohtastahte (bs.) Analysa- ja doaibmaskoviin):

Oppalaš čuolbmačilgehusat¹² bohtosiid árvvoštallat:

- Mo guldala oahppi? Lea go sus konsentrerenváttisvuođat? Orru go ballamin? Čájeha go beroštumi? Lea go sus árja¹³?
- Lea go oahppis mitalusa ollislašvuođa várddus¹⁴?
- Mo lea mitalusráidu bájuhuvvon? Lea go mitalus logalaččat čoahkis?
- Muitá go oahppi bienasta bidnii¹⁵ (mitaluselementtat)?
- Máhtta go oahppi resoneret teakstasisdoalu oktavuođas?
- Lea go ollislašvuohta vai smávva oasážat vai goappaš bealit mat leat oahppi mitalusa mihtilmasvuohta/-vuođat?
- Mo mitala oahppi (gč. maddái čuovvolansániide¹⁶ Analysa- ja doaibmaskovis).

Doarjjastrategiijat:

Jus oahppis leat stuora váttisvuođat bájuhit mitalusa, sáhtta GL jearrat doarjjagažaldagaid, nugo ovdamearkka dihtii: Mo álggii mitalus? Dahje: Mii dáhphuvai mitalusa álggos? Mii dáhphuvai dalle? Mo loahpai mitalus?

⁸ oppalaš - generell

⁹ lohkanadássi - lesenivå

¹⁰ bájuhit - gjenfortelle

¹¹ bájuheapmi - gjenfortelling

¹² čuolbmačilgehus - problemstilling

¹³ árja - energi

¹⁴ várddus – overblikk, oversikt

¹⁵ bienasta bidnii – (alle) detaljer

¹⁶ čuovvolansátni - stikkord

Buohtastahte guldalan- ja lohkanáddejumi:

Mo lea guldalan- ja lohkanáddejumi ovtastus¹⁷ (gč. 12. oassegeahččaleami)? Leat go oahppis oppalaš váttisvuođat áddet vai leat go oahppis stuorát áddenváttisvuođat go ieš lohka danne go sus leat dekodenváttisvuođat?

2. Cealkkamuitu

Dán barggu ulbmil lea árvvoštallat man olu gielalaš dieđuid oahppi gieđahallá oktanis. Mánáin geain leat váttisvuođat cealkkamuiittuin, sáhttet leat váttisvuođat iešguđetlágán luohkalánjadoaimmaiguin nugo fáhttet go oahpaheaddji diktere (diktáhta), čállit notáhtaid, távvalis čállit, muitit oahpaheaddji bagadallamiid ja leat gielalaččat aktiiva go lohket.

Bagadus: gč. noterengihppaga

Árvvoštallan (gč. maddái *Analysa- ja doaibmaskovi*)

Váldde noterengihppaga ja čále buot boastuvuođaid, omd sárges badjel daid sániid maid oahppi guođđá, geavat njuolaid go lonuha ja rohkiid go lasiha/molsu. Lea deatalaš ovdánahttit vuogádaga mii doaibmá dutnje alccesat.

1 čuokkis riehta cealkagii**0 čuoggá go guođđá dahje malssida¹⁸**

- Galle cealkkaovttadaga nagoda oahppi almmá váttisvuođaid haga?
- Man dásis šaddá menddo váttis (man kompleksa lea dát cealkka, galle ovttadaga leat cealkagis)?
- Guđetlágán boastuvuođaid dahká oahppi?
- Dahket go boastuvuođat ahte oahppi ádde sisdoalu boastut vai dahká go oahppi cealkagiid oanibut almmá massit sisdoaloáddejumi?

¹⁷ ovtastus - sammenheng

¹⁸ malssidit - forveksle

Doarjjastrategiijat:

Daid cealkagiid maid oahppi lea dahkan boastut, sáhtta ođđasit gieđahallat omd. ná:

- GL geardduha cealkaga oahppi boastuvuođain ja jearrá oahppis gullá go lea go mihkkege boastut. GL dáhttu dasto oahppi geardduhit ođđasit.
- GL lohka cealkaga nu ahte dat oassi mii lei boastut čielgaseabbo daddjojuvvo. Cealkamelodii ja ii galgga leat eahpelunddolaš.
- (Jus oahppi njuike badjel sániid) GL ráhkada seamma olu bábirbihtáid go cealkagis leat sánit. GL čujuha bábirbihtáide go oahppi lohka cealkaga ođđasit. GL bivdá oahppi čujuhit bábirbihtáide go oahppi ieš bájuha.
- (Go boastut lea dadjan guhkibuš sániid) GL ráhkada seamma olu bábirbihtáid go sánis leat stávvalat ja dadja čielgasit stávvaliid seammás go čujuha bábirbihtáide. Oahppi bájuha ja čujuha. Lohka fas cealkaga ođđasit.

3. Ollašuhitit cealkagiid:

Ulbmil lea árvoštallat oahppi gálggaid ráhkadit cealkagiid go dušše álgo oassi cealkagis daddjo. Ollugiin geain leat lohkan- ja čállinváttisvuođat, orru leamen buorre njálmmálaš giella. Oaidnit dattege ahte dilálašvuođain mas leat gáibádusat gielalaš gálggaide, de rahčet dat mánat eanet go earát. “Cealkagiid ollašuhitit”-barggus galget oahppit buvttadit¹⁹ gielalaš ovdanbuktima²⁰. Jus giellabuvttadeapmi ii leat automatiserejuvvon, de dat dagaha ahte lohkan ii mana njuovžilit ja maiddái eahpesihkarvuođa teakstalohkamii. Oahppi oazžu moadde sáni cealkaga álgun ja galgá dalle geahččalit ollašuhitit cealkaga.

Bagadus: gč. noterengihppaga

Árvoštallan (gč. maiddái Analysa- ja doaibmaskovi):

Čále buot maid oahppi dadja:

2 čuoggá: Cealkka lea riektá jotkojuvvon ja gárvvistuvvon almmá giellaoahpalaš boastuvuođaguin.

¹⁹ buvttadit - produsere

²⁰ ovdanbuktin - ytring

1 čuokkis: Cealkka lea riehta jotkojuvvon ja gárvvistuvvon, muhto okta dahje guokte giellaoahpalaš dahje semánttalaš boastuvuohta/-vuođa.

0 čuoggá: Cealkka lea jotkojuvvon, muhto eanet go guokte giellaoahpalaš dahje semánttalaš boastuvuođa.

Dát bargu lea danne mielde vai vejolaččat oažžut gova oahppi gielalaš sihkarvuođa, sátneriggodaga, giellaoahpa ja syntávssa ektui (buhtastahte maidái “Ráhkadit cealkagiid”).

- Olu 2 čuoggá ovdanbuktima?
- Ii oktage 2 čuoggá ovdanbuktima?
- Dušše 1 čuoggá ovdanbuktin?
- Máhtta go oahppi duddjot giellaoahpalaš²¹ rivttes cealkaga? (syntákssa)
- Lea go oahppis sátneriggodat duddjot riehta cealkaga? (semánttalaš)

Doarjjastrategiijat:

- Jus leat olu 0 čuoggá ovdanbuktimat: GL geahččala cealkkaálggu ođđasit, muhto dál dadjá eanet sániid álggos.
- Jus leat olu 1 čuoggá ovdanbuktimat: GL bájuha oahppi cealkagiid ja jearrá lea go riehta nie dadjat. GL dáhttu oahppi iežas geahččalit oktii vel.
- Jus oahppi máhtta lohkat buorremuddui: Čále oahppi cealkaga ja dáhto su lohkat dan jietnosit.

4. Ráhkadit cealkagiid

Dán barggu ulbmil lea iskat oahppi gálgga ráhkadit cealkagiid. Dat muitala oahppi vejolašvuođaid birra leat gielalaš aktiiva logadettiin ja čáledettiin danne go buorre syntávssalaš áddejupmi lea deatalaš sihke áddet ja ráhkadit teavstta. Dán barggus lea oahpaheaddjis vejolašvuohta oaidnit man máškit²² dahje man váttis lea oahppái, ovttá dihto ovdanbuktima bokte, ráhkadit iešguđetlágán cealkagiid seamma sisdoalus.

Bagadus: gč. noterengihppaga.

NB: Cealkka lea juo čuhppojuvvon ja lea gárvvis. Okta čuokkis juohke rivttes cealkagii.

²¹ giellaoahpalaš - grammatisk

²² máškit - fleksibelt

Árvvoštallan:

- Mo lea cealkaga siskkáldas giellaoahpalaš struktuvrra áddejupmi? (Ovdamearkka dihtii: *Mii stoahkat spáppain..... skuvllas.*)
- Nákce go oahppi bisohit várdosa ja seammás manipuleret cealkkaosiiguin?
- Lea go lohkan, áddejupmi vai syntákssa mii dagaha oahppái váttisvuođaid?

Doarjjastrategiija (bs. *Analysa- ja doaibmaskoviin*):

Dán barggus leat GL:s buorit vejolašvuođat ovttasbargat ohppiin gávdnat oahppi potenciála. Dát guoská sihke sátnedekodemii ja syntávssalaš diđolašvuhtii²³.

Vásáhusat čájehit ahte dát leat guovddáš váttisvuođasuorgi eanaš ohppiide geain leat lohkan- ja čállinváttisvuođat. Doarjja sáhtta leat ahte GL geardduha cealkkamodealla (bijadettiin álgo cealkaga) dahje osiin das (daid eará variánttaid mielde) addit oahppái doarjaga ovdadit²⁴ dan mii čuovvu manis.

5. Čilget sániid

Dán barggu ulbmil lea iskat ohppiid gálgga čilget sáni sisdoalu. Čilget bođusáni (dahje defineret) lea gáibideaddji bargu. Oahppis ii leat doarjja guđege ovtastusain čilgedettiin bođusáni. Dán barggu áigumuš lea árvvoštallat oahppi sátneriggodaga kvalitehta.

Dasa lassin háliidat árvvoštallat mo oahppi hállá ja reflektere sátnesisdoalus. Mánát gitta lagabui 9 jagi orrot čilgemin sáni doaimma mielde: masa dat galgá geavahuvvot dahje sis lea eahpečielga áddejupmi maid sátni sisttisdoallá (dilálašvuođas gitta). Go mánát sturrot, sáhttet sii eanet geavahit abstrákta prinsihpaid sátnječilgema ektui (ii dilálašvuođa duohken giellageavaheapmi). Oahppi sátnječdejumi kvalitehtas lea mearrideaddji²⁵ mearkkašupmi²⁶ nákcii mo áddet teavstta oaivila.

Dán oassegeahččaleamis leat válljejuvvon sánit main leat guovttegeardán mearkkašupmi: Nubbi oaivil lea konkrehta ja dilálašvuođa duohken (ruhtá sáhtta leat minta²⁷ dahje bábirruhta man birra oahppi ságastallá). Dalle lea sáhka “dieđus”²⁸.

Seamma sániin sáhtta leat govvideaddji mearkkašupmi dahje sáhtta refereret

²³ diđolašvuohta - bevissthet

²⁴ ovdadit - forutsi

²⁵ mearrideaddji - avgjørende

²⁶ mearkkašupmi - betydning

²⁷ minta - mynt

²⁸ diehtu - kjennskap

sáni/doahpaga mearkkašupmái viidásit áddejumis (ruhta lea máksingaskaoapmi). Dás daddjo dalla dat “áddejupmin”.

Bagadus: gč. noterengihppaga

Árvvoštallan (gč. maiddá Analyssa- ja doaibmaskovi)

Mii earuhat **dieđu** ja **áddejumi** gaskka.

Diehtu – 1 čuokkis

Dát lea dilalášvuodá duohken máhttu, mii duddjo gáržžiduvvon dihtui sáni birra. Oahppi ii máhte defineret sáni, muhto muitala das eanet konkrehta vásáhusaid mielde, ovdamearkka dihtii muitala masa dan sáhtta geavahit dahje sáni mearkkašumis.

Áddejupmi – 2 čuoggá

Oahppi oažžu guokte čuoggá jus čájeha ahte sátnedáddejupmi ii leat dilalášvuodá duohken. Oahppis lea sihkkaris gaskavuodta doahpagii ja sáhtta klassifiseret sáni go gávdná bajitdoahpaga.

Sátneriggodaga skoren ovdamearkkat:

Sátni	Diehtu	Áddejupmi
1. Ruhta	Oahppi (oa) hállá minttaid ja bábirruđaid birra. Ságastallá olu ruđaid birra. Oažžut ruđa earás omd. skearŋkan.	Oa. berošta ahte ruđas lea máksingaskaoami- doaibma. Sáhtta dinet ruđa ja sáhtta dainna máksit dahje leat velggolaš.
2. Koaffar	Oa. hállá koaffaris mii sus alddis lea. Soaitá dat lea lossat dahje sullasaš.	Oa. hállá koffaris gaskaoapmin masa sáhtta vurket go lea mátkkis.
3. Bensiidna	Oa. hállá bensinstášuvnnas, hájas, ahte dat lea váralaš jus buollá.	Oa. hállá bensinnas mohtorboaldámuššan.
4. Ambulánsa	Oa. hállá ambulánsa jienas dahje makkár dat lea, ahte muhtin dolvojuvvui dainna.	Oa. hállá ambulánsas buhcciidfievrin.
5. Bileahtta	Oa. hállá dihto bileahtain maid lea oaidnán dahje ožžon.	Oa. hállá oppalaččat bileahtain máksin-duodastussan (mátkkis, sisabeassan ja sullasaš).
6. Globus	Oa. hállá makkár globus lea oaidnit.	Oa. ádde ahte globus ovddasta eana-jorbadasa ja sáhtta omd. čájehit gokko Norga lea.

7. Muosehuhttit	Oa. geavaha sániid hárdit, nordadit dahje sullasaččaid.	Oa. hállá ahte muhtin sáhtta muosehuhttit earáid go ii divtte sin leat ráfis go olbmot dan sávvet.
8. Ođđajahki	Oa. hállá maid sii dahke ođđajagiruhta, rakeahttain, násteluzas ²⁹ .	Oa. hállá ođđajagis jahkemolsašuddin.
9. Gáđášvuhta	Geavaha vaikko vel sániid nirppas, suhtus jna..	Oa. hállá ahte soapmásiin leat eanet opmodat go earáin, ja sin mielas geain ii leat nu olu, ii oro dat rehálaš ja háliidat ieža eanet.
10. Mikroskohpa	Ahparáhtta mainna sáhtta geahččat.	Ahparáhtta mii stuorida, mainna sáhtta oaidnit smávva dinggaid.

Leat go oahppis čielga sánit ja doahpagat?

Lea go oahppis unnán áddejupmi doahpagiin ja sániin, ja diehtu sániide hui coagis³⁰?

Lea go dárbu viidásit kártet?

Doarjjastrategiijat (gč. maiddái Analysa- ja doaibmaskovi):

Go oahppi lea čájehan sátnemáhtu ja GL jáhkka ahte oahppis lea čiekŋalat sátnéaddejupmi go dan maid báhkka³¹, sáhtta GL geahččalit oažžut čielgasii go ságastallá ohppiin. Ságastallamis sáhtta leat fáddán mo oahppi sáhtta báhkka eanet sátnéaddejumi mii ii leat dilálašvuođaid duohken. Go dan guvlui lea bargamin, sáhtta roahkkat oahppis leat sátnéaddejupmi mii ii leat implisihtta (ii leat njuolga) dilálašvuođa duohken maid ii vel sáhte báhkka eksplisihtta (čielga). Ságastalladettiin sánis *gáđášvuhta* sáhtta GL mitalit dáhpáhusas gos son ieš muhtimin gáđástii. Jus oahppi sáhtta mitalit go son ieš lei dovdan gáđášvuođa, dalle lea oahppis implisihtta dilálašvuođasorjjasmeahttun³² sátnéaddejupmi dán sánis.

6. Sátnemobiliseren

Dán barggu ulbmil lea árvvoštallat mo oahppi nákke viežžat sániid iežas mentála leksikonas

a) sisdoalu ektui kriteriijaid vuodul

á) fonologalaš kriteriijaid vuodul

²⁹ násteluzas - stjerneskudd

³⁰ coagis - overfladisk

³¹ báhkka - uttrykke

³² sorjjasmeahttun - uavhengig

a) *sisdoalu ektui kriteriijat:*

Geahččaleapmi čájeha oahppi doahpagiid ektui *sihkarvuođa* ja assosiatiivva *leavttu*.

á) *fonologalaš dovdomearkkaid vuođu*

Geahččaleapmi čájeha oahppi návcca viežžat sániid leksikonas bođujietnadagaid vuođu maid gullá.

Goappaš dát sátnemobiliserenvuogit doibmet dábálaš lohkamis. Soames ohppiin geain leat lohkanválttisvuođat, leat dan maid mii gohččodat sátnemobiliserenválttisvuođat. Dat mearkkaša ahte sii geavahit guhkes áiggi viežžat daid rivttes sániid, vaikko sii dihtet sáni mearkkašumi. Dávjá gávdnet sii sáni mii lea sullasaš dan maid ohcet juogo sátnesisdoalus dahje jietnadatstruktuvrras. Dát gusto sihke oppalaččat ja fonologalaš dahje álfabeahtalaš lohkamii, mas bustávajietnadat galgá ovtastuvvot semántihkain.

Bagadus: gč noterengihppaga

Árvvoštallan (gč. maddái *Analyssa- ja doaibmaskovi*):

Čále buot sániid maid oahppi dadjá juohke kategoriija vuolde. Atte oahppái ovttá čuoggá juohke sáni ovddas. Stanford – Binet normma mielde berre 10-jahkásaš dadjat 12 sáni minuvttas.

Doarjjastrategiija (bs. *Analyssa- ja doaibaskoviin*):a) *Sisdoalu ektui kriteriijat.*

Jus lea fuones bohtosat, ferte geahččalit earuhit lea go oahppi doabasihkarvuohta mii lea vuollegis leavttu sivvan vai lea go sániid viežžan mentála leksikonas mii lea váldoválttisvuohta.

Relevánta doarjjastrategiija sáhtá dalle leat ahte GL veahkeha oahppi heivehit³³ assosiasuvnnaid go dadjá:” Dál geahččalat gávdnat borramuš-sániid: “Mat borramušat leat mis? (Ságastallat daid birra). Geahččal (ovdamearkka dihtii) gávdnat sániid borramuša birra maid sáhtát bassit dolas. Nappa borramuša maid sáhtá láibbi ala bidjat. Ruotnasat ja nu ain.” Ná sáhtá GL árvvoštallat balánssa doabasihkarvuođa ja sátneriggodaga ja viežžanleavttu gaskka. Dát árvvoštallan sáhtá leat vuođđun jus lea dárbu pedagogalaš čuoovvoleapmái.

³³ heivehit - tilrettelegge

á) Fonologalaš kriteriijat.

Fuones bohtosat sáhttet leat danne go oahppi ii leat hávjánan dákkár bargguide, sáhttet leat danne go fonologalaš diđolašvuohta ii doaimma dahje danne go lea váttis čatnat oktii fonologalaš ja semánttalaš kodaidd. Veahkkin dása sáhtta leat geahččat birra lanjas seammás go álgojietnadat daddjo ja dollo. Dahje ahte GL:s leat soames govat daidd tinguain mat álget dainna guvttiin jietnadagain mat dás leat. GL sáhtta doarjut juogo go presisere jietnadagaid juohke govas dahje bidjá moadde gova oahppi ovdii mas dušše okta lea relevánta.

Sáhtta addit oahppái liige bargamušaid go dáhttu oahppi dadjat sániid main lea omd. m-bustávva beroškeahhtá go sánis bustávva lea.

7. Fonologalaš diđolašvuohta

Barggu ulbmil lea iskat oahppi návcca leat várveš³⁴ ja manipuleret (juohkit ja čohkket) giela jietnadatvuogádaga iešguđetge dásis. Dát gusto sihke “*large – unit*” várvešvuhtii³⁵ (riimmat, stávvalat) ja “*small – unit*” várvešvuhtii (riimmat, fonemat). Riibma- ja stávvalvárvešvuođa sáhtta oaidnit uksarahpin gielalaš diđolašvuhtii mas loahppaulbmil lea máhttit identifiseret ja bargat giela bođujietnadagaid (fonemaid) mielde. Lea fonema diđolašvuohta mii lea mávssolaš doaibmi bustávamáhtu ovddideapmái, ja nu iešovddideaddji álgostrategiija lohkanovddideapmái (enabling skills). Iešguđege dutki geavaha iešguđetlágán bargguid mihtidit fonologalaš diđolašvuođa. Danne leat olu barggut/geahččaleamit mat mihtidit fonologalaš diđolašvuođa.

Diekkár bargguid ovddamearkkat:

- gárvvistit mánáidriimmaid
- “the odd one out” váldit eret ovttá sáni golmma sánis mii ii heive
- lohkat dušši-sániid stávvaliid
- dáhto oahppi lonuhit jietnadaga /d/ /n:in/ sánis *nállu*
- analysa- ja syntesabarggut; juohkit sániid jietnadagaide/ráhkadit sániid jietnadagaiguin
- mii jientnadagaid lea ovddabealde/manjábealde // sánis *dálu*?

³⁴ várveš - oppmerksom

³⁵ várvešvuohta - oppmerksomhet

Dát skovvi čájeha dásiid várdosa:

	Implisihtta	1. eksplisihtta	2. eksplisihtta
Stávvalat	árvvoštallat sátneguhkodaga	almmuhit ³⁶ /čalm- mustit ³⁷ stávval- loguid	molsut, váldit eret, lasihit
Ovdajietnadat – riibma	oddity teasta	váldit eret jietnadaga/ ođđasátni	onset – rime
Fonemat	árvvoštallat sátneguhkodaga	čalmmustit/ gávdnat juohke jietnadaga sánis	molsut, lonuhit, lahihit, guođđit

Bagadus: Gč. Noterengihppaga

Árvvoštallan (gč. maiddái Analysa- ja doaibmaskovi):

Man johtilit, man justa ja man automatiserejuvvun giedahallá³⁸ oahppi giellajietnadagaid daid iešguđetlágán dásiin?

Doarjjastrategiijat:

Riibmasátni

Jus GL eahpida ahte oahppi máhtta riibmet, de sáhtta álgo doarjjastrategiija leat ahte GL dadjá ovttá vearssa dahje hoahkama oahppái ja dáhttu oahppi gávdnat guokte sáni mat orrot leamen ovttálágánat jietnadagaid ektui.

Jus oahppi máhtta riibmet, muhto ii hálldaš dan konkrehta barggu gávdnat sáni mii ii heive, de sáhtta nubbi doarjjastrategiija leat geavahit govvakoarttaid (riibmaspeallu dahje govat govvalotterijas) Go bargá govain mat leat beavddi alde, sáhtta GL doarjut go čujuha, geažida³⁹, namaha⁴⁰ hui čielgasit “fillen” dihtii implisihtta riibmagálgga oidnosii. Lea deaŋalaš ahte GL notere mii dahkko.

³⁶ almmuhit - angi

³⁷ čalmmustit - markere

³⁸ giedahallat - behandle

³⁹ geažidit - antyde

⁴⁰ namahit - benevne

Fonemalyssa – fonemasyntesa:

Jus lea eahpesihkar fonemalyssas, de lea vuosttas doarjjastrategiija dáhttu oahppi konsentreret sáni álgojietnadaga birra. Go dan hálddaša, sáhtá GL jearrat mii boahhte jietnatat lea. Jus lea eahpesihkar, sáhtá bidjat birccuid dahje bábirbihtáid mas leat seamma ollu jietnadagat sánis go birccut/bábirbihtát leat, oahppi ovdii. Daid geavaha konkretiseret dahje čalmmustahttit jietnatatstruktuvrra, ja GL dáhttu oahppi merket galle jietnadaga leat sánis ja gos lea bargamin sániin go oahppi čujuha rivttes sadjái.

Fonemalyssas lea vuosttas doarjjastrategiija bájuhít sániid, soaitá vel oanehis bottuin jietnadagain gaskka. Nubbi strategiija dáidá leat dadjat dán guokte vuosttas jietnadaga ja de lasihit sáni loahppajietnadaga. Soaitá maid leat veahkkin go oaidná konkrehtaid mat ovddastit sáni jietnatatlogu (goalmmát doarjjastrategiija).

Sajáidatalyssa⁴¹:

Jus lea eahpesihkar, berre váldit fas bustávákássa ja vuosttas strategiijan dáhttu oahppi bidjat sáni bustávaiguin (soaitá vel vehkiin). Dasto sáhtá GL addit oahppái seamma barggu (mat jietnadagat leat?), soaitá vel čiehkát sáni. Nubbi doarjjastrategiija sáhtá leat ahte oahppi beassá oaidnit sáni vai gávdná vástádusa.

Segmeantasubtráksuvdna:

Go bargá goallossániiguin ja stávvaliiguin, sáhtá vuosttas *doarjjastrategiija* leat dadjat sáni čielgasit segmeanttain (sátni/stávvalat). Nubbi *doarjjastrategiija* sáhtá leat ovddastit segmeanttaid birccuiguin/bábirbihtáiguin ja čujuhit birccuide go dadjá segmeanttaid. *Goalmmát doarjjastrategiija* sáhtá leat čájehit oahppái čállojuvvon sáni. *Njealját doarjjastrategiija* sáhtá leat čájehit oahppái čállojuvvon sáni ja segmeanttaide juhkojuvvon sáni.

Go bargá segmeantasubtrakšuvnnain, sáhtá vuosttas *doarjjastrategiija* leat dadjat sáni ja bisánaddat čalmmustahttit dan dihto jietnadaga dahje daid dihto jietnadagaid. Jus lea oahppái dát issoras váttis, ferte geavahit visuála doarjaga nubbin *doarjjastrategiijan*.

⁴¹ sajáidat - posisjon

8. Bustávamáhttu – lohkat bustávaid ja ráhkadit sániid

Ollu dutkamat leat čájehan ahte bustávamáhttu lea guovddáš go árvvoštallá guovddáš lohkanavttuid. Dattege čájehuvvo ahte lea bustávamáhttu *fonologalaš diđolasvuođa oktavuodas* mii lea deatalaš. Danne eat sáhte iskat dušše bustávamáhtu bustávanamahussan, muhto vel lassin geahččat máhtta go oahppi geavahit bustáva oktan jietnadagain, maid bustáva ovddasta (fonemmáhttu).

Dán barggus galgá oahppi oaidnit bustáva ja dadjat bustávajietnadaga – ja dasto geavahit jietnadaga ráhkadit guokte sáni. Eará sániiguin daddjon ahte mii, lassin dan *formála bustávamáhttui* (hápmi, namma, jietnadat), iskat máhtta go oahppi geavahit dán máhtu ráhkadit sániid (*doaibmi*⁴² *bustávamáhttu*).

Jus oahppis leat stuorát váttisvuođat gávdnat sániid jietnadaga vuođu go fáddá-sániid (buhtastahte sátnemobiliseremiin), sáhtta dat leat oassi fonologalaš váttisvuođas. Sáhtta maiddá leat danne go fonologalaš diđođašvuohta lea fuotni, dahje soaita danne go máhtta dušše implisihtta, iige leat doaibmaábas⁴³.

Boarrasat ohppiid mielas lea dávjá dát oassegeahččaleapmi álki. Árvvoštala dalle lasihit⁴⁴ go dáhtut oahppi ráhkadit sániid konsonántaovttastumiiguin sániálggus dahje sáni siste (omd: nj-, sk-, sm-, sn-, sp-, br-, st-, sv-, ja/dahje -bm-, -ddj-, -llj-, -lbm- jna) ja daid sámi bustávaid mat leat dušše sáni siste (đ, ŋ, ʦ, z ja ž). Čále daid smávva koarttažiidda maid oahppi sáhtta gaikkihit ovttá ain hávállassii. Sáhtta maiddá geavahit bustávakássaid.

Bagadus: gč. Noterengihppaga

Árvvoštallan:

Eahpesihkarvuohta dán barggus mielddisbuktá eavddašahti⁴⁵ ja eahpesihkar lohkama.

Doarjjastrategiija (gč. maiddá Analysis- ja doaibmaskovi):

Eahpesihkarvuhtii geavahit jietnadagaid ráhkadit sániid, sáhttet leat fonologalaš váttisvuođat sivvan. Jus GL háliida iskat oahpahusvejolašvuođa sáhtta dáid geahččalit: GL vállje govaid main leat 5 iešguđetlágán jietnadaga. Dáid govaid geavaha

⁴² doaibmi - funksjonell

⁴³ doaibmaábas – operasjonell (funksjonsdyktig)

⁴⁴ lasihit - supplere

⁴⁵ eavddašahti - nølende

jietnadatsorteremii. Dasto geahččala oahppi gávdnat sáni mas leat dat seamma bustávat. Dan seamma sáhtta maiddái bargat konsonánttaovttastumiiguin.

9. Bustávamáhttu – čállit

Bagadus: Gč. noterengihppaga

Árvvoštallan:

Buot eahpesihkarvuohta bustávaid ektui, sáhtta dagahit⁴⁶ ahte lohkan lea doan̄̄as⁴⁷ ja eahpesihkar. Sáhtta go oahppi dahkat dán barggu johtilit ja čielgasit vai lea go dát várvešvuođagáibideaddji⁴⁸ bargu?

Iskka maiddái máhtta go oahppi čállit preanta- ja giehtačállinbustávaid.

Doarjjastrategiijat (gč. maiddái *Analysa- ja doaibmaskov*):

Jus lea stuorát eahpesihkarvuohta, sáhtta GL čájehit oahppái bustáva ovdal go čállá. Jus dat ii leat doarvái nu ahte oahppi sáhtta čállit bustáva dorjaga haga, sáhtta GL čájehit bustáva čállinvuogi ovdal go oahppi fas ieš geahččala.

10. Lohkat bođusániid

Dan oassegehččaleami ulbmil lea iskat mo oahppi nákke rohkkáhit⁴⁹ sániid dorjaga haga omd. teaksta- dahje govvadoarjagiin. Sátnelohkama dárkun⁵⁰ ja árvvoštallan leat deatalaččat go áigu válddahallat oahppi lohkanálgga danne go jus oahppis leat váttisvuođat, de dákko dan oaidná. Iskan dihtii mo oahppi geavaha daid iešguđetlágán lohkanstrategiijaid, lea sátnelohkan juhkkoujvvon viđa oassái:

- Lohkat jietnadatčuovvu⁵¹ sániid
- Lohkat dušši-sániid (sániid mat eai merkkaš maidege, muhto main lea sámegiel stávenvuohki)
- Lohkat suopmanjietnadatspiehkasteaddji⁵² sániid
- Lohkat sániid stávvaljuohkimiin
- Lohkat sániid morfemain

⁴⁶ dagahit - skape

⁴⁷ doan̄̄as - stotrende

⁴⁸ várvešvuođagáibideaddji - oppmerksomhetskrevende

⁴⁹ rohkkáhit - angripe

⁵⁰ dárkun - observasjon

⁵¹ jietnadatčuovvu - lydrett

⁵² jietnadatspiehkasteaddji – ikke lydrett

Dán viđa sátnelohkangálgga oaivvildat mii leat guovddášis go lea sáhka mo ovdánahttit vuodđudeaddji⁵³ dekodengálggaid álgoceahkis⁵⁴.

Jietnadatčuovvu sáni

Buot sániin dán oassebarggus leat jietnadatčuovvu oktavuođat. Dat mearkkaša ahte buot sániid sáhhtá lohkat fonologalaš lohkanstrategiija vehkiin. Hárjánan lohkkiin lea lohkan automatiserejuvvon. Dáid ohppiid sátnelohkama sáhhtá válddahallat go oaidná sihkarvuoda ja leavttu. Jus leat olu boastuvuođat sáhhtá GL dáhttut oahppi lohkat jitnosit vai sáhhtá árvvoštallat vuodđudeaddji strategiijaid (bustávadovdama ja mo bargá syntesain). Fonologalaš prosesserema sáhhtá lagabui válddahallat dušši-sániid lohkamiin, eará sániiguin go lohka sániid mas eai leat oaivildoarjagat. Sihkkaris lohkki lohka goappašiid kategoriijaid johtilit ja sihkkarit. Jus lea fonologalaš eahpesihkarvuodta, de manná goit nubbi kategoriija lohkan njozet ja/dahje eahpesihkarit. Jus leat stuora fonologalaš váttisvuođat, de livččii dušši-sániid lohkan leat čalmmustahtti⁵⁵ váttáseabbo.

Árvvoštallan:

Lea deatalaš *leat várveš* dasa ahte gálga dávjá ovdána ceškiid mielde sátneguhkodaga ektui. Dat mearkkaša ahte oahppi sáhhtá hálddašit 2-jietnadatsániid automáhtalaččat, muhto guhkit sániid lohka njozet, muhto riehta.

Sátnedekoden lea mohkkás⁵⁶ ja ovtastuvvon⁵⁷ proseassa masa ollu gálgašlájaid⁵⁸ ferte integreret. Álgoálgi⁵⁹ soaita rahčat dovdát⁶⁰ bustávaid ja bidjamiin oktii jietnadagaid elemeantára dásis. Muhtimis sáhhtet leat váttisvuođat sihke bargat fonologalaččat ja seammás oažžut mielde sáni sisdoalu. Earát sáhhtet fas doapmat nu ahte árvvádaddet váilevaš jietnadatvuoduin.

⁵³ vuodđudeaddji - grunnleggende

⁵⁴ álgoceahkki - begynnertrinn

⁵⁵ čalmmustahtti - tydelig

⁵⁶ mohkkás - komplisert

⁵⁷ ovtastuvvon - sammensatt

⁵⁸ gálgašládja – type av ferdighet

⁵⁹ álgoálgi – novise, nybegynner

⁶⁰ dovdát - gjenkjenne

Sáhttit dárkut⁶¹ iešguđetlágán vugiid mielde mo sániid sáhtta gieđahallat:

- johtilis ja sihkkar sátnedovdán⁶²
- syntesageahččaleapmi mii buvttada sániid
- syntesageahččaleapmi mii lihkostuvvá, muhto ii buvttat sániid (boastu bustávanamaheapmi)
- syntesageahččaleapmi mii eahpelihkostuvvá
- bustávanamaheapmi mii buvttada sániid
- bustávanamaheapmi mii ii buvttat sániid
- eahpelihkostuvvan bustávanamaheapmi

Dušši-sániid lohkan:

Dát geahččaleapmi lea šaddan bákkolaš⁶³ oassi go kárte lohkanválttisvuođaid. Dušši-sániin šaddá lohkan buhtes teknihkalaš dekode. Vásáhusaid mielde diehtit ahte dát bargu lea váttis dyslektihkkáriidda. Olu “buorit” dyslektihkkárat máhttet lohkat dábálaš teavstta bures, earenoamáš jus lea oahpes fáddá. Dalle sii dovđájit muhtin sániid teavsttas, ja de árvidit loahpa ovdabuktima⁶⁴ oktavuoda mielde. Go dušši-sániid lohket, de sin váttisvuođat bohtet albmosii.

Árvvoštallan:

Sáhttit iskat iešguđetge suorggi kvalitehta ja dási

- a) gráfema-fonema oktavuodát
- b) fonologalaš prosesseren

Gráfema-fonema oktavuoda dovddaldat⁶⁵ sáhtta leat malssideapmi⁶⁶ ja/dahje oppalaš eahpesihkarvuohta fonologalaš bargguin. Syntesageahččalemiid dovddaldagat leat dalle malssideamit, molsumat⁶⁷, guođđimat⁶⁸ ja lasiheamit.

⁶¹ dárkut - observe

⁶² sátnedovdán - ordgjenkjenning

⁶³ bákkolaš - obligatorisk

⁶⁴ ovdanbuktin - framstilling

⁶⁵ dovddaldat - kjennetegn

⁶⁶ malssideapmi - forveksling

⁶⁷ molsun - ombyttning

⁶⁸ guođđin - utelating

Lohkat suopmanjietnadatspiehkasteaddji sániid

Davvisámegiela oktasaš čállinvuohki lea mearriduvvon Davviriikkaid Sámikonferánsas 1978. Čállinvuohki sáhtá spiehkastit oalle ollu ohppiid suopmanis nu ahte sánit eai čállojuvvo nu mo oahppi daid dadjá. Go daid sániid lohká, ferte oahppi lasihit fonologalaš lohkanstrategiijii eará strategiijaid mat duddjojit ortográfalaš áddejumái. Sihkkar dekodein gáibida máhtu sáni earenoamáš čállinvuohká dahje čállinnjuolggadusaid máhtu. Dat máksá ahte dát geahččaleapmi muitala juoida oahppi lohkanvásáhusaid birra ja mo oahppi lea automatiseren dáid sániid lohkama.

Árvvoštallan:

Geahččaleapmi čájeha man olu lohkanvásáhusat oahppis leat. Muhtin mánáide orru leamen eahpelunddolaš lohkat nu mo girjegiela sánit čállojuvvojit. GL galgá dohkkehit oahppi jus sutnje lea lunddoleabbo lohkat “*rievan*” dan sadjái go *rieban*. Dákkár áššiid ii sáhte dadjat bohtet das ahte oahppis leat lohkan- ja čállinváttisvuođat, dát ášši leat oahppi njálmmálaš giela duohken. Ii leat dárbu geavahit nu olu áiggi hárjehallamiidda.

*Geavahit stávvaljuohkima*⁶⁹

Konsonántaguovddážiid sáhtá olu eanet váldit vuhtii sámegiela oahpaheamis danne go dássemolsun lea mearkkašumi earuheaddji. Sámegiela sániid ráhkadusa govvideamis lea stávval hui deatalaš oassi. Stávvalhárjehusaid lea deatalaš dahkat dakkár sániid vuođu mat leat oahppásat ohppiide. Stávval orru leamen álkit ovttadat go jietnadat, go dan sáhtá álkibut čuoldit sánis go jietnadaga. Rytimalaš iešvuođaid geažil lea dan álkit earuhit nuppi eará stávvalis. Stávvaljuogu sáhtá čielgasit earuhit jietnademiin ja dan sáhtá maidái čájehit musihkalaččat ja lihkestemiiguin. Aiddo dát stávvaliešvuođat dahketge stávvala vuogas hárjehallangaskaoapmin. Stávvaljuogu bealušteapmái leat mánja ákka. Dat addá ollu vejolašvuođaid unna giellaoasážiiguin hárjehallat jietnadeami ja lohkama, ja ovttastahttit bargovugiid mat addet ohppiide maidái vejolašvuođa ritmma mielde lihkadit.

⁶⁹ Dát teaksta oassi lea váldon SÁMEGIEL ÁLGOOAHPAHUS II-oasi árvvoštallan – dekodein (22. - 27. s), Sámediggi 2004

Stávvaljuogu váldonjuolggadus lea ahte sáhcu biddjo nu ahte čuovvovaš stávval álgá ovttain konsonánttain:

niei-da

nieid-dat

loh-kat

čie-ra-stal-la-goah-tit

bát-ni

Bagadus: gc. Noterengihppaga

Bargobihtát leat ráhkaduvvon nu ahte lea vejolaš bargat buot bargamušaid stávvaljuohkimiin. GL sáhtá iskat lea go oahppái álkit lohkat teavsta mas lea stávvaljuohkin. Jus nu lea, de vállje daid bargobihtáid. Jus stávvaljuohkinteavsttat dagahit ahte oahppái šaddá eahpelunddolaš lohkanuohtta, de ii berre geavahit stávvaljuohkinteavsttaid.

Árvvoštallan (bs. Analysa- ja doaibmaskoviin)

Doarjjastrátegijiat:

Stávvaljuohkima sáhtá atnit veahkkin go lea hárjehallamin dássemolsašumi. Vai hárjehallan šaddá gelddoleappo, sáhtá geavahit musihka ja lášmmohallama.

Sátnelohkan – geavahit morfemaid veahkkin

Sámegielas leat njuolggadusat mo ođđa sániid sáhtá ráhkadit, ja mo morfemat ráhkadit iešguđetlágán sátnehámiid. Morfema lea unnimus juohkemeahttun ovttadat mii duddjo sáni. Morfemas lea oaivilguoddi (sisdoallu) dahje giellaoahpalaš doaibma.

Morfemaid sáhtá geavahit ávkin ja veahkkin go lohka sániid. Sáhtá čalmmustahttit seamma morfema mii lea geavahuvvon ollu sániin: omd gávdnat sániid mat álget seamma morfemain (sisdoallu) dahje sojahanhámi mii álo lea dat seamma (giellaoahpalaš doaibma):

<i>sisdoallu</i>	<i>giellaoahpalaš doaibma</i>
<i>doares</i>	moai murre- <i>jetne</i>
<i>Doares-johka</i>	moai čohkká- <i>jetne</i>
<i>Doares-dievvá</i>	moai dulko- <i>jetne</i>
<i>doares-bálggis</i>	
<i>-vuohta</i>	
buorre- <i>vuohta</i>	doai boahti- <i>beahtti</i>
ráhkis- <i>vuohta</i>	doai čieru- <i>beahtti</i>
olmmoš- <i>vuohta</i>	doai čuoiga- <i>beahtti</i>
<i>-meahttun</i>	
olmmoš- <i>meahttun</i>	sii njuiku- <i>gohte</i>
dárbbas- <i>meahttun</i>	sii vuodji- <i>gohte</i>
ipmil- <i>meahttun</i>	sii balla- <i>gohte</i>

Bagadus: gč. Noterengihppaga

Árvvoštallan (bs. Analyša- ja doaibmaskoviin)

Olu oahppit assosierejit manjá go dušše oanehis áiggi leat dárkun sáni, daid seamma “cues” eará sániide. Dasa lea váilevaš sátnedekoden sivvan. Dát sáhtta leat ceahkkin dan guvlui ahte hálddašit ollislaš sátnedekodema. Sáhtta maiddá leat mearká johtilis ja eahpesihkar lohkanstrategiijii masa oahppi ferte oazžut veahki rievdadit. Sámegielas sáhtta morfemaide geavahit olu lohkanhárjehallamis. Sáhtta olu sániid hárjehallat main lea ovttalágán álgu dahje loahppa.

Doarjjastrategiija (gč. maiddá Analyša- ja doaibmaskovi):

Jus oahppis eai leat nana váttisvuođat namahit bustávaid, de sáhtta logalaš doarjjastrategiija leat geavahit prisihpa mángii lohkat. GL ferte árvvoštallat galgá go ráhkadit dađistaga lahkaneami mas GL álggos lohka buot sániid ja oahppi čuovvu mielde, soaita maid dadjat sáni ovtta GL:in. Loahpas sáhtta oahppi geahččalit okto lohkat. GL árvvoštalla miehtá gaskka oahppi ovdáneami. Jus ii leat ovdáneapmi, lea bargu juogo menddo váttis (ja dat gáibida viidasat barggu nannet fonologalaš diđolašvuođa ja vuodđudeaddi fonologalaš prosesserema) dahje sivvan sáhtta leat ahte oahppis eai leat doarvái hárjehallamat lohkat teavsttaid sutnje heivehuvvon dásis. Manibus sáhtta movttiidahttin ja čuovvoleapmi leat áigeguovdil.

11. Čállit sániid (diktáhtageahččaleapmi)

Go buohtastahtá lohkanutkamiin, de lea unnán dutkan dahkkon čállimis. Dutkan mii lea dahkkon, lea čadnojuvvon eanemusat árra čállimii dahje riehtačállimii. Dutkit leat krihtalaččat geahčadan maid strátégijaid čállit geavahit máhttit čállit sániid riehta. Earát leat fas analyseren riehtačállin meattáhus-slájaid⁷⁰ oažžun dihtii eanet áddejumi main vugiin mánát ovdánahttet iežaset giellaoahpalaš áddejumi.

Meattáhus-slájaid analyssa lea oalle guovddášis dain diagnostiserenávdnasiin maid Gjessing ráhkadii ja oallemuddui maid dain geahččalemiin maid Kåre Johnsen lea ráhkadan. Ođđasat dutkamat deattuhit baicce ahte oahppit geain leat lohkan- ja čállinváttisvuodát, eai daga kvalitatii valaččat eará meattáhusaid go eará oahppit. Sis leat olu eanet meattáhusat go mieloahppiin⁷¹ ja dárbbasit dávjá guhkit áiggi ovdánahttit iežaset ortográfalaš áddejumi.

Čállin- ja lohkanovdáneapmi válddahallojit bálddalas⁷² proseassan ja muhtin dutkit oidnet nana ovtastusa dan guovtti gaskka. Mánná deaivvada čállingielain álggos lohka bokte birrasis go geavaha logográfalaš strátégijja. Dat fievruduvvojit dasto čállimii go mánná čállá muittu mielde fonologalaš áddejumi haga. Birrasa bokte háhkkojuvvo dađistaga veahá alfabeahtalaš áddejumi maid dávjá oaidná álggos čállima bokta. Das manjá sáhtá dan alfabeahtalaš áddejumi geavahit lohkamii gos dat automatiserejuvvo. Go deaivá olu sániid, huksejuvvojit sátnevásáhusat mat gulul⁷³ automatiserejuvvojit ja dahket vuodu hukset ortográfalaš strátégijja mas mánná ii stáve sániid, muhto dovda daid. Dát ortográfalaš strátégijja fievruduvvo cehkiid mielde čállimii mas dat dahkko eksplisihttan ja fas váikkuha čállima. Dán vurrolagaid váikkuhusaid lohka ja čállima gaskka, gehččet eanaš dutkit čujuhussan pedagogalaš čuoovoleapmái. Integrerejuvvon metodihkka lea dasa lunddolaš konsekvensa, muhto heivehuvvon oahppi ovdánanceahkkái. Lea deatalaš ovdáneapmi geahččat stávenovdáneami ovdáneamiperspektiivvas. Dat unnida beroštumi meattáhus-slájaid, ja lasiha beroštumi hukset relevánta strátégijaid mat leat heivehuvvon oahppi ovdánanceahkkái.

Ohppiin geat lohket ja čállet heajut, leat hui dávjá negatiiva vásáhusat diktáhtačállimii. Danne sii álggos leat sihke balus ja duskkástuvvet go muitalat ahte sii galget čađahit

⁷⁰ meattáhus-sládja - feiltyper

⁷¹ mieloahppi - medelev

⁷² bálddalas - paralell

⁷³ gulul - langsomt

diktáhta. Illu ja hirpmastuvvan go hálddašit ja ahte máhttet barggu dahkat, šaddá hui stuorisin go álget dan álgo hui ovttageardánis diktáhtageahččalemiin.

Bagadus: gč. Noterengihppaga

Árvvoštallan:

Álgo diktáhta lea ovttageardán, muhto addá mávssolaš dieđuid. Mii gávnnaht hálddaša go oahppi alfabehtalaš strátegijja ja nákke go eanjkalis jietnadatčuovvu čállima. Dasa lassin beassat oaidnit álgi ortográfalaš strátegijja suopmanjietnadatspiehkasteaddji sániid bokte nugo /rievan/, /biena/, joa/, eanni/ (rieban, beana, joga, eadni).

2. ja 3. diktáhta geahččaleami čađaheapmi lea dan duohken man dásis oahppi lea, ja lea sorjevaš⁷⁴ guđelágán dieđuid GL lea ožžon oahppi birra.

2. diktáhtageahččaleamis leat dušše jietnadatčuovvu sánit. Dás fuobmá mo oahppi geavaha iežas alfabehtalaš strátegijja váddásat sániide.

3. diktáhtageahččaleamis leat suopmanjietnadatspiehkasteaddji sánit. Dás lea oahppi sorjevaš ortográfalaš áddejumis vai máhttá čállit sániid riehta. Go geavaha diktáhta, de diktá oahppi čállit divokeahtá meattáhusaid. Das manjá sáhtá GL árvvoštallat oahppi ortográfalaš áddejumi kvaliteahta.

Doarjjastrategijjat (gč. maiddá Analysa- ja doaibmaskov):

Divtte oahppi spontánalaččat čállit. Ale oahppat oahppi barggadettiin diktáhtain, muhto baicce árvvoštala dárbbáša go son manjá geahččalit oahpahusstrategijjaid árvvoštallan dihtii oahppi vejolašvuodaid.

Manjá 1. diktáhta sáhtá GL váldit bustávakássa ja ovtas ohppiin geahčadit muhtin sániid iskat oahppi fonologalaš strátegijjaid. Lea vejolaš buohtastahttit eará Lohkkanmáhttuiskama oassigeahččalemiiguin omd. fonologalaš diđolašvuodá osiin. Go geavaha *cehkiid mielde*⁷⁵ doarjaga go lea bargamin bustávakássain, de lea vejolaš gávnnaht man vuđolaš hárjehallandagaldaga ferte ráhkadit.

Manjá 2. diktáhta mii sisttisoallá guhkit jietnadatčuovvu sániid, sáhtá GL manjá diktáhta geahččalit *Brikkestaving*-teknihka (gč Frost, 1999 s. 182). Dás sáhtá dárkut

⁷⁴ sorjevaš - avhengig

⁷⁵ cehkiid mielde - gradert

fonologalaš strátegijaid kvalitehta alit dásis go 1. diktáhtás sáhtta. Das manjá geahččaluvvojit fas muhtin meattáhussáni⁷⁶ mat ledje 2. diktáhtas.

Manjá 3. diktáhta sáhtta GL válljet 3-5 sáni mat leat boastut čállojuvvon. Sániid sáhtta árvvoštallat ja buohtastahttit eará sániiguin main lea sullasaš ortográfalaš struktuvra nu ahte oahppi soaita oaidnit ortográfalaš minstara. Manjá geahččala fas daid seammá 5 sáni fas ođđasit.

12. Lohkanáddejupmi

Dán barggus galgá oahppi lohkat teavstta jitnosit. Dasto muitala oahppi GL:i maid lea lohkan.

Bagadus: Gč. noterengihppaga. Bádde go oahppi lohka ja bájuha.

Árvvoštallan:

Go buohtastahtta oahppi lohkanateavstta bájuheami bohtosiid guldalanáddejumi bájuheamiin (1. geahččalemiin), sáhtta árvvoštallat oahppi guldalanáddejumi ja lohkanáddejumi ovttalágánvuodaid ja erohusaid.

Leat go áddenváttisvuodát vai leat go erenoamáš lohkanváttisvuodát mat leat dán oahppi váttisvuodát?

Doarjjastrategijat (gč. maddái Analyssa- ja doaibmaskovi):

Gearddut barggu. Divtte oahppi lohkat teavstta ođđasit ja geahččalit ođđasit.

13. Jitnositlohkan

Lohkanleaktu lea deatalaš. Buorre lohki lohka njuovžilit ja seammás lea sus buorre lohkanáddejupmi. Ohppiin geat kártejuvvojit Lohkanmáhttuiskamiin, lea juo mearriduvvon lohkanleaktu ja lohkanáddejumi váttisvuodát muđui normerejuvvon lohkanageahččalemiid bokte. Dát oahppit geaid mii árvvoštallat dáinna iskamiin, leat ožžon fuones bohtosiid dieid namahuvvon luohkkágeahččalemiin. Danne lea deatalaš fáhtet man dásis mii galgat oahpahit sin. Mii dárbbasat gávnnaht:

- Dan lohkanadási gos oahppi lohka 90-94 % sihkarvuodain.

⁷⁶ meattáhussátni - feilord

- Dan dási mas oahppi galgá oahpahuvvot, dat lea dási gos oahppi lohká 80-90 % sihkarvuodain.

Vuosttas dásis lohká oahppi vai oažžu automatiserejuvvot iežaš lohkama.

Oahpahandási lea dat dási gos oahppi ieš sáhtá lohkat iešheanaláččat⁷⁷ manjá go lea ožžon oahpaheami.

Doarjjastrategiija (gč. maiddái Analysa- ja doaibmaskovi):

Jus oahppi náke álgoteavstta ja measta buot leat riehta, sáhtá joatkit boahhte teavsttain. Don galggat gávdnat lea go dat dási heivvolaš oahpahusteksta. Dan dagat go logahat teavstta mángga gearddi. Árvvoštala buorrána go lohkan dađistaga.

Veahkket oahppi barggadettiin, ja árvvoštala man olu doarjaga oahppi dárbaša. Du bargu lea gávdnat teavsttaid mat heivejit automatiserema ektui ja oahpaheami ektui.

Árvvoštallan:

Go oahppi lohká, de lea deatalaš árvvoštallat mo oahppi dásáda⁷⁸ barggu sátnelohkama ja teakstaáddejumu gaskka, ja dásáda ovttasbarggu dekodema ja áddejumi gaskka. Oahppi sáhtá leat nu darvnanan sátnidentifikašuvdnii ahte áddejupmi ja njuovžžilvuolta jávká. Dat sáhtá máksit ahte teaksta lea menddo váttis dahje ahte oahppi lea darvnanan sátnedekodemii. Oahppi sáhtá maiddái leat darvnanan áddejupmái. Dalle lohká oahppi eahpedárkilit ja árvádaddá. Go dásádat⁷⁹ lea buorre, de oahppi fuobmá iežas boastulohkamiid (jus dat heađuštit áddejumi) ja geahččala divvut go lohkgaohtá daid boastulohkkojuvvon sániid ođđasit. Oahppi teakstalohkan doaladupmi⁸⁰ lea maiddái deatalaš. Lea go oahppis miella lohkat? Doaivu go oahppi ahte son sáhtá viežžat juoidá gelddolaš teavsttain?

Dyslektihkkára dovdu ahte son eahpelihkostuvvá lohkama hárrái, sáhtá oažžut duođalaš váikkuhusaid oahppi iešdovdui lohkki olmموžin. Sáhtá dagahit ahte oahppi go deaivá teavstta orru passiivvan. Passiivva lohkkis leat unnit vejolašvuodát oažžut mielde teakstasisdoalu danne go son ii aktivvalaš vuogi mielde váldde atnui iežas duogášmáhtu⁸¹.

⁷⁷ iešheanaláččat - selvstendig

⁷⁸ dásádit - balansere

⁷⁹ dásádat - balanse

⁸⁰ doaladupmi - innstilling

⁸¹ duogášmáhttu - bakgrunnskunnskap

Buorit lohkket lohket iešguđetlágán teavsttaid iešguđetge leavttuin. Fuones lohkket orrot lohkamin buot teavsttaid ovtta leavttuin beroškeahtta lea go fágateaksta dahje govvaráidu.

14. Hámuhit⁸² čálalaččat – liige iskamat

Hámuhit čálalaččat

Bájuheapmi ja friddjačállin

Mánáide geain lea dysleksija, sáhtta leat miellagiddevaš reflekteret dan erohusas maid Beringer (1996) dahká teakstagenrerema ja transkripšuvnna gaskka.

Teakstagenrereren sisttisdoallá ahte jurdagat ja fuomášumit ožžot gielalaš hámi mii vurkejuvvo bargomuitui. Transkripšuvdna lea fievrrideapmi báhpáriid. Sáhtta govahallat ahte soames mánáin leat ollislaš jurdagat ja fuomášumit, muhto dušše váilevaš cealkagat ja fragmeanttat čállojuvvojit báhpárii.

Čállit bájuheami noadđuda⁸³ teakstagenrerema unnit go ahte ráhkadit teavsttaid ieš. Danne leat dan váldán dás mielde sierra geahččalančuokkisin. Oahppi dási/láddama duogáža mielde sáhtta čoaggit mitalusaid main leat čielga poenggat ja čielga struktuvra čálalaš bájuheapmái.

Árvvoštallan:

Geahča bohtosiidda ja árvvoštallanlistui mii lea mielde. Buohtastahte bájuheami čálalaš gálggaid friddjačállinbargguin ja geahča mat lea ovttalágánat ja mat lea erohusat. Bájuheapmi lea čálalaš hámuheapmi mas lea doarjja. Friddjáčállimis ii leat doarjja, go dat deattuha eanet dan maid gohčodat teakstagenrerema. Orru go oahppi man ge láhkái profiteremin bájuheami veahkis?

Soames ohppiin leat váttisvuodát hámuhit čálalaččat. Muhtin ággat dasa lea ain dat ballu čállit boastut. Mis leat maid vásáhusat ahte muhtin ohppiid mielas geain lea lohkan- ja čállinváttisvuodát, leat olu čállindilálašvuodát váddásat. Sihke gávdnat sániid, hámuhit cealkagiid (syntákssa) ja ráhkadit mitalusas logalaš huksema/ovttastusa lea váttis.

⁸² hámuhit- formulere

⁸³ noadđudit - belaste

Ráhkadit mitalusa mas vuodđun lea govvaráidu sáhtta danne leat buorre doarjja mángasii. Dat veahkeha ráhkadit struktuvrra, ja lea mearkkašahtti álkit go dan ahte ráhkadit mitalusa gova dahje earjal barggu vuodul.

Dakkár ohppiide geat čállet hui unnán dahje eai maidege, lea deataleamos boahit johtui čállimiin. Lea álkit jus barggut leat miellagovahalli⁸⁴, ráddjejuvvon ja somát. Santa čujuha guđa suorgái maid lea deatalaš árvvoštallat čálalaš bargguid olis

1. *Sisdoallu:*

+ Nanabealli:

doalaha váldofuomášupmái, čielga
detáljjat ja ovdamearkkat, dovdá fáttá,
čállá vásáhusaid vuodul

- Heajosbealli:

njuike jurdagis jurdagii

2. *Organiseren:*

+ Nanabealli:

álggahus⁸⁵ dáhka ahte háliida lohkat
viidásit, ovdanbuktin čuovvu lunddolaš
disposišuvnna, detaljjat dorjot
váldofuomášumi, mitalusas lea
lunddolaš loahppa

- Heajosbealli:

ii álggahus, váldofuomášumi leat fuonet
duođaštuvvon, ii loahppa dahje
konklusuvdna

3. *Persovnnalaš stiila:*

+ Nanabealli:

ealas ovdanbuktin mas lea
persovnnalaš stiila

- Heajosbealli:

earáid jurdagat ja jápma⁸⁶ fuomášumi

4. *Sátneválljen:*

+ Nanabealli:

ealli válddahallan, molsašuddi⁸⁷
sátnegeavaheapmi, relevánta doahpagat

- Heajosbealli:

geavaha ovtat sániid, váilot relevánta
doahpagat

5. *Cealkagat:*

+ Nanabealli:

olles cealkagat, cealkagat molsašuddet
guhkodaga ja huksema dáfus, álki lohkat
jitnosit

- Heajosbealli:

váilevaš cealkagat, seamma cealkaminstitar
miehtá gaskka

6. *Konvenšuvnna:*

+ Nanabealli:

riekta stáven, riektá mearkabidjan, riektá
sojaheapmi, riektá bajásbidjan omd
teakstaosiin

- Heajosbealli:

ollu stávenmeattáhusat, olu boastut biddjon
mearkkat, olu sojaheami boastut,
teakstaoasit eai leat juhkkjuvvon

(Høien/Lundberg, 1997 212 ja 213 s.)

⁸⁴ miellagovahalli - fántasifull

⁸⁵ álggahus - innledning

⁸⁶ jápma - livløs

⁸⁷ molsašuddi - variert

Dát listu evttohusaiguin maid berresii árvvoštallat, lea hui oppalaš. Oahpaheddjiin geain leat vásáhusat divvut/sensoreret čállošiid, leat dávjá dievaslaččabut listu maid sii ieža leat ovdánahttan. Háliidat muittuhit ahte earenoamážit daid ohppiid ektui geain leat lohkan- ja čállinváttisvuođat, lea deatalaš árvvoštallat dilálašvuođaid viiddát go dán várdosis leat namahuvvon konvenšuvdnan.

Dáža skuvllas lea árbevierru beroštit riektáčállimis ja fokuseret dasa. Danne lea mávssolaš deattuhit ahte hámuhit čálalaččat lea sáhka gulahallamis, iige riektáčállimis.

Eará geahččaleamit (eará diedđut)

Čuoggá vuolde *Eará geahččaleamit* noterengihppaga ovdasiiddus sáhtta čállit eará geahččalemiid birra dahje dárkumiid birra mat leat dahkkon. Ulbmil lea oazžut ollislaš gova oahppi nana ja heajos beliin. Leat olu barggut mat sáhttet leat áigeguovdil go kárte gielalaš- gálggaid, muhto geahččaleami viidodaga geažil leat dás guđđojuvvon. Jus vel mii dás leat ráddjen dušše gielalašgálggaide, de lea dávjá mearkkašahtti ahte sus gii hápme doaimmaid mánnái geas leat lohkan- ja čállinváttisvuođat, lea buoremus lági mielde áddejupmi olles individas. Listu mii dás čuovvu lea oaivilduvvon movttiidahttit oahpaheddjiid geat háliidit viidasit bargat oahppi áddejumiin. “Bohtosiid” sáhtta geavahit árvvoštallat siskkáldasat skuvllas, PPBálvalus-čoahkkimiin ja eará veahkeinstánssaiguin.

Evttohusat eará bargguide/diehtogállduide maid sáhtta árvvoštallat:

- Muitu: Kim stoagus, “memory”.
- Mitalannákca: Divtte máná mitalit mitalusa mas veahkkin lea báddenrustet/diktafovdna.
- Motorihkka: Balanseret ovttá juolggi alde, njuikut ovttain juolggiin, dustet spáppa (vaiko vel gohpu sisa), čujuhit iežas njunnái čárvvočalmmiid. Giehtačállaga ovdamearka biddjo mielddusin⁸⁸.
- Sárgun: Sárgut olbmogova (vaikko oahppi bearraša), áđđet⁸⁹ govvošiid⁹⁰ (njuolga dahje muittu mielde).
- Bihttaspealut: náka bardit iešguđetlágán bihttaspealuid.

⁸⁸ mielddus - vedlegg

⁸⁹ áđđet - kopiere

⁹⁰ govus - figur

- Matematihkka: Njeallja rehkenastinvuogit, oaivvis rehkenastit, matematihka áddejupmi.
- Oaidnu: ságastallat ohppiin vejolaš váttisvuođain ja unohasvuođas oaidnit bustávaid ja teavsta: Mo lea sávrivuohta⁹¹ áiggi baddjel?
- Gullu: Lea hui dábálaš rávvet mánáid geain leat giellaváttisvuođat iskat gulu.
- Ovdánanhistorijá: Ságastallat váhnemiiguin.
- Konsentrašuvdna: Lea go konsentrašuvnnaváttisvuođat maiddái eará doaimmain go lohkamis ja čállimis? Mo daid oaidná?
- Movttiidahttin: Mii movttiidahtta oahppi?

Geavat fantasiija ohcat oahppi nana beliid ja su beroštumiid. Daiguin iešvuođaiguin galgá oahppi eallit iežas eallima ...

⁹¹ sávrivuohta - utholdenhet

Girjjálašvuohta:

Berlinger, V (1996): Reading and Writing Acquisition. A Developmental Neuropsychological Perspective. Boulder, CO: Westview Press

Ehri, L. (1995): The emergence of word reading in beginning reading.

I: Owen, P. & Pomfrey, P.: *Children learning to read: International concerns, vol 1: Emergent and developing reading: Messages for teachers.*

Frost, J (1999): *Lesepraksis – på teoretisk grunnlag.* Cappelen Akademisk Forlag

Frost, J & Nielsen, J. Chr.: *IL-basis.* Norsk Psykologforenings Forlag

Hagtvet, B. E. (1996): *Fra tale til skrift. Om prediksjon og utvikling av leseferdighet i fire- til åtteårsalderen.* Cappelen Akademisk Forlag

Høien, T. & Lundberg, I. (1997): *Dysleksi. Fra teori til praksis.* Ad Notam Gyldendal

Lyster, S. A. H. (1998): *Å lære å lese og skrive. Individ i kontekst.* Universitetsforlaget

Santa, C: *Criss.* Stiftelsen Dysleksiforskning. Stavanger

Wold, A. H. (red) (1996) *Skriftspråkutvikling. Om hvordan barn lærer å lese og skrive.* Cappelen Akademisk Forlag